

VIRTANEN-TYYPPI SUOMALAISEN SUKUNIMISTÖN UUDISTAJANA

Sirkka Paikkala *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 959. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004. 809 s. ISBN 951-746-567-X.

Sirkka Paikkala käsittelee väitöskirjassaan *Se tavallinen Virtanen* suomalaisen sukunimikäytännön modernisoitumisprosessia, joka alkoi 1850-luvun puolivälissä ja huipentui vuonna 1921 voimaan tulleeseen sukunimilakiin. Paikkala selvittää tämän murroksen vaiheita tarkastelemalla erityisesti yhden nimityypin, niin sanotun *Virtanen*-tyypin, syntymistä ja leviämistä. Koska kyseessä on suomalaisen sukunimistön yleisin nimityyppi, joka syntyi 1800-luvun kansallisen heräämisen aikana vastauksena modernisoituvan yhteiskunnan sukunimitarpeeseen, valinta on perusteltu. »Sen tavallisen Virtasen» tutkiminen on myös osoitus tavallisen tärkeydestä nimitystutkimuksessa, mitä muun muassa emeritusprofessori Eero Kiviniemi on usein korostanut. Paikkalan porautuminen tavalliseen saa varmasti vastakaikua myös nimistään kiinnostuneissa suomalaisissa lukijoissa, joille *Virtasen*, *Niemisen*, *Koskisen*, *Lahtisen* ja muiden tätä tyyppiä edustavien nimien taustat eivät liene kovinkaan tuttuja.

Kaikki maamme *nen*-loppuiset sukunimet eivät kuitenkaan kuulu Paikkalan

määrittelemään *Virtanen*-tyyppiin. Itäisessä Suomessa, savokarjalaisella kaski- ja eränkäyntikulttuurin alueella, oli jo katolisisella keskiajalla käytössä sukunimisysteemi, joka perustui valtaosin *nen*-loppuisiin nimiin. Nämä nimet olivat yleensä patronymisiä tai kantajansa asuinpaikkaan, ammattiin tai ominaisuuksiin viittaavia. Läntisen Suomen paikallaan pysyvä rahvas oli sen sijaan sukunimetöntä, ja kirkonkirjoissa heidän lisänimikseen merkittiin yleensä joko isännimi tai talonnimi. 1800-luvun uusi *Virtanen*-tyyppi syntyi läntisessä Suomessa itäisten *nen*-loppuisten nimien mallin mukaan, mutta sisällöltään nämä uudet nimet olivat luontoaiheisia ja heijastivat aikakauden kansallisia ihanteita. »Luontoa syleillen kansallisen nousun aamunkoitossa hämäläisistä, satakuntalaisista, varsinaissuomalaisista ja uusmaalaisista tehtiin *Virtasia*, *Lahtisia*, *Aaltosia*, *Vuorisia*, *Niemisiä*, *Lehtisiä* ja *Tuomisia* mutta myös *Suomisia* ja *Toivosia*», Paikkala kuvailee tapahtunutta murrosta (s. 627). Suomalainen sukunimi nostettiin suomalaisuuden symboliksi samalla tavoin kuin oma raha, kieli, kirjallisuus ja kansallismaisemat.

Paikkala näkee Suomen sukunimijärjestelmän kehityksen prosessina, jossa uusi sukunimikäsitely ja siihen liittyneet nimityypit sekä vanhat suku- ja lisänimisysteemit integroituivat yhdeksi »moderniksi sukunimijärjestelmäksi». Tapahtuneessa prosessissa voi hänen mukaansa nähdä kaksi toisiaan täydentävää onomastista ilmiötä. Ensimmäinen syntyi uudenkaltainen, »varsinainen sukunimityyppi» eli *Virtanen*-tyyppi, jota täydensi myöhemmin *Laine*-tyyppi ja muut uudet nimityypit, kuten *io*-loppuiset nimet ja leksikaalisesti kaksiosaiset *Sinialo*-tyyppiset nimet. Uudet suomalaiset sukunimet syntyivät näin yleisesti omaksuttujen nimeämismallien pohjalta. Toiseksi monien vanhojen lisänimisysteemien — kuten talonnimiin perustuvien lisänimien, ruotsinkielisten patronymien sekä käsityöläis- ja sotilasnimien — funktio laajeni kattamaan myös sukunimen tehtävän.

Paikkalan mukaan 1800-luvun lopun yhteiskunnallinen kehitys pakotti kahden nimen systeemin eli etunimen ja lisä- tai sukunimen käyttöön, ja lopulta nämä alasyteemit yhtenäistyivät käyttötavoiltaan ja sulautuivat yhteen. Tässä prosessissa *Virtanen*-tyypistä tuli suomalaisen sukunimijärjestelmän merkittävä rakennusosa, joka »kuin siltana tarjosi mahdollisuuden siihen asti sukunimettömille päästä tasaveroisiksi muiden lisänimiä käyttäneiden ryhmien kanssa» (s. 609). Paikkalan mukaan *Virtanen*-tyyppi oli ensimmäinen suomenkielinen tietoisesti luotu sukunimijärjestelmä, jonka välityksellä maahamme alkoi muotoutua uusi sukunimikäsitely.

Tätä nimitieteellistä taustaa vasten Paikkalan tutkimuksen alaotsikko *Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921* on ehkä hieman harhaanjohtava. Otsikko synnyttää mielikuvan, että Suomessa olisi vanhastaan ollut yhtenäinen sukunimijärjestelmä, joka vain modernisoitui 1850-luvulta alkaen,

kun pikemminkin kyse oli yhtenäisen, modernin sukunimijärjestelmän syntymisestä ja vakiintumisesta tuona aikana.

LEHDISTÖANALYYSIÄ, INNOVAATIOTUTKIMUSTA, SYSTEEMITEORIAA

Sisällöltään Paikkalan tutkimus on varsin monimuotoinen. Tutkimusaihetta lähestytään useista eri näkökulmista ja erilaisin metodein, mikä heijastuu vahvasti tutkimuksen rakenteeseen. Paikkala toteaa itse kirjan johdantoluvussa (s. 23) näin: »Koska työni koostuu monista rinnakkaisista, toisiinsa limittyvistä ilmiöistä, sisällön järjestäminen 'yhteen ainoaan oikeaan' järjestykseen kronologisesti, loogisesti tai teemojen tärkeyden mukaan osoittautui mahdottomaksi.» Tähän voisi huomauttaa, että yhtä ainoa oikea järjestystä ei tämänkaltaisissa historiallisissa tutkimuksissa koskaan ole, vaan tutkijan tulisi valita rohkeasti oma näkökulmansa ja pysytellä siinä johdonmukaisesti. Useiden eri näkökulmien mukaan ottaminen tekee työn helposti hajanaiseksi ja pirstaleiseksi. Näin on valitettavasti käynyt tässäkin tutkimuksessa, jonka rakenne ei todellakaan hahmotu lukijalle helposti. Saman historiallisen prosessin tarkastelu vuorotellen eri näkökulmista on johtanut myös siihen, että kirjassa on paljon samojen asioiden turhaa toistamista.

Kirja jakautuu kolmeen päälukuun. »Tutkimuksen lähtökohtia» -luvussa on yleisen johdannon lisäksi katsaus tutkimuksen teoreettisiin ja metodologisiin lähtökohtiin sekä sukunimien synnyn yhteiskunnalliseen taustaan Suomessa ja muualla Euroopassa. »Murroksen kuvaus» -nimisessä luvussa taas käsitellään suku- ja lisänimiä tarkoittavia ilmauksia ja julkista keskustelua sukunimistä vuosina 1839–1899, analysoidaan *Virtanen*-tyypin muotoutumista ja leviämistä sekä nimenmuutosilmoituksia ja

luodaan katsaus sukunimijärjestelmän vaikiintumiseen Suomessa. Kirjan kolmannessa luvussa, jonka otsikkona on »Muutoksen toteutuminen», Paikkala tarkastelee sukunimien käyttönormien vakiintumista, modernia sukunimikäsitystä innovaationa sekä modernin suomalaisen sukunimijärjestelmän syntyä systeemiteoreettiselta kannalta.

Näistä pääluvuista toinen ja kolmas menevät aiheiltaan niin paljon päällekkäin, että lukijan on vaikea mieltää niiden välistä eroa. Kummassakin luvussa käsitellään sukunimisysteemin syntyprosessia hyvin kiinnostavista näkökulmista, mutta lukuisista yksityiskohdista ja vaihtelevista tarkastelukulmista ei rakennu toimivaa kokonaisuutta. Kirjan lopussa on myös koko tutkimuksen tiivistelmä, lähdeluettelo sekä runsas liite- ja hakemistoaineisto. Pelkästään lähteet, liitteet ja hakemistot vievät kirjasta 127 sivua.

Paikkala käyttää tutkimuksessaan monipuolisesti ja rohkeasti eri tieteenalojen — lingvistiikan, historian tutkimuksen, mediatutkimuksen ja juridiikan — metodeja ja tutkimustuloksia. Suomalaisen yhteiskunnan aatteellisten, taloudellisten ja sosiaalisten muutosten tarkastelu on työssä tarpeen, koska nämä muutokset loivat omat erityisehtonsa modernin sukunimijärjestelmän synnylle. Samoin nimiin liittyvän lainsäädännön ja 1800-luvun sukunimiä koskevan lehdistökeskustelun analyysit tuovat tutkimukseen merkittäviä lisänäkökulmia. Tämänkaltainen monitieteinen tarkastelu myös osoittaa, etteivät nimisysteemit koskaan ole vain kielellisiä erillissysteemejä, vaan ne ovat vahvasti kytköksissä niitä ympäröivään yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen todellisuuteen.

Paikkala lähestyy tutkimusaihettaan ensisijaisesti innovaation diffuusioteorian näkökulmasta. Hän katsoo uudenaikaisen sukunimikäsityksen useiden erillisinnovaatioiden ketjun lopputulokseksi. Innovaatio-

ketjun perusideana oli hänen mukaansa 1850-luvun ajatus, että kaikilla suomalaisilla tulisi olla suomenkielinen nimi. Tämän innovaation ja siihen liittyneiden erillisinnovaatioiden levittäjinä olivat sitten niin lehdistö, kirjallisuus, näytelmät, julkiset puhetilaisuudet kuin yliopisto ja koululaitoskin. Mielipidejohtajina toimivat aikakauden keskeiset fennomaanit, jotka olivat lähinnä kielimiehiä, opettajia, poliitikkoja ja muita sivistyneistön edustajia. Innovaation toteuttajina olivat taas muiden muassa papit ja tehtaiden työnjohtajat. Modernin sukunimijärjestelmän ytimeksi syntynyt *Virtanen*-tyyppikin sai alkunsa sivistyneistön parissa, mutta levisi laajimmin maalaisväestön keskuudessa ja nimenomaan alueilla, joiden väestöllä ei vanhastaan ollut vaikiintuneita lisänimiä.

Koska Paikkalan tutkimusmetodi on monitieteinen, myös työn lähdeaineisto on hyvin monipuolista. Varsinaiset sukunimiaineistot tutkija on kerännyt lähinnä Väestörekisterikeskuksen sukunimiluettelosta, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkiston kokoelmista, Maanmittaushallituksen arkistosta, Suomalaisuuden Liiton arkistosta sekä sukunimioppaista, kartoista, kirkonkirjoista, pitäjänhistorioista, sukututkimuksista, lehtien nimenmuutosilmoituksista ja muista kirjallisista lähteistä. Paikkala on saanut vuosien varrella sukunimiin liittyviä tietoja myös monilta kotiseutuharrastajilta ja sukututkijoilta. Sukunimistä käytyä keskustelua hän on selvittänyt niin lehdistöaineiston kuin eri järjestöjen pöytäkirjojen avulla. Myös aiempi sukunimiin liittyvä onomastinen tutkimus ja innovaatioteoreettinen kirjallisuus ovat olleet työssä tärkeinä lähteinä, samoin kuin maamme 1800-luvun historiaan ja lainsäädäntöön liittyvät arkistoaineistot ja tutkimukset. Kaikkiaan Paikkalan lähdeaineistoa voidaan pitää erittäin monipuolisena ja kattavana.

NIMISYSTEEMIN HILJAINEN VALLANKUMOUS

Kirjan rakenteellisesta hajanaisuudesta huolimatta lukijalle muotoutuu varsin monivivahteinen ja rikas kuva suomalaisen sukunimijärjestelmän synnystä. Yhtenäiseen sukunimijärjestelmään siirtyminen olikin melkoinen murros yhteiskunnassamme: muutamassa vuosikymmenessä sadattuhannet suomalaiset omaksuivat itselleen sukunimet ja arviolta 100 000–200 000 nimeä muutettiin toisiksi. Paikkala kuvaa tämän prosessin eri vaiheita huolellisesti, toisinaan ehkä jopa liian yksityiskohtaisesti. Kirjassa on muun muassa runsaasti katkelmia aikakauden lehtikirjoittelusta. »Koska 1800-luvun ja 1900-luvun alun uudennoksia vietiin eteenpäin ja omaksuttiin paljolti sydämellä, ei harkittuihin argumentteihin perustuen, pidän välttämättömänä tuoda esille sitä puhuttelevaa ja tunteisiin vetoavaa kieltä, jota silloin käytettiin», Paikkala perustelee (s. 55). Katkelmat ovat kiinnostavia ja usein hauskojakin, mutta akateemisessa väitöskirjassa vähempikin olisi varmasti riittänyt. Uskon, että rohkea lyhentäminen ja asiakokonaisuuksien uudelleen järjestäminen olisi ollut tutkimukselle monellakin tapaa eduksi.

Ennen varsinaisen nimimurroksen käsittelyä kirjassa selvitetään suomalaisten suku- ja lisänimijärjestelmien tilannetta 1800-luvun alkupuolella: aatelinimiä, oppineistonimiä, porvaris- ja käsityöläisnimiä, tilattomien nimiä, sotilasnimiä, patronymejä, korkonimiä, talonnimiä ja vanhoja itäisiä sukunimiä. Koska tutkimuksen fokuksena ovat nimenomaan *Virtanen*-tyyppiin kuuluvat nimet, on harmillista, ettei itäsuomalaisista *nen*-loppuisista sukunimistä anneta lainkaan esimerkkejä niiden esittelyn yhteydessä (s. 110). Mielestäni tämä olisi ollut tarpeen, jotta lukija saisi jon-

kinlaisen kokonaiskuvan suomalaisista *nen*-loppuisista sukunimistä.

Suomalainen sukunimisysteemi alkoi siis hahmottua Venäjän vallan aikana tilanteessa, jossa ruotsin kielen asema oli edelleen vahva, mutta suomalaisuusate oli alkanut nosta päätään. Aikakautta leimasivat niin ankarat kielitaistelut, isänmaallisuuden korostaminen, sääty-yhteiskunnan mureneminen, yhteiskunnallisten instituutioiden monimuotoistuminen kuin viestinnän lisääntyminen sekä kaupungistuminen ja teollistuminen. Paikkala liittää *Virtanen*-tyypin leviämisen tähän yhteiskunnalliseen kontekstiin monin eri säikein. Erityisen kiintoisa on havainto, että tavallisen kansan sukunimistön suomalaistuminen ajoittui selvästi aiemmaksi kuin julkinen lehtikirjoittelu asiasta tai fennomaanisivistyneistön nimenmuutoskampanjat. Perinteisesti sukunimistön suomalaistumisen »ratkaisevana ensi askeleena» on pidetty vuosina 1875 ja 1876 tapahtunutta 26 ylioppilaan nimenmuutosta, mutta tämä ei pidäkään paikkaansa. *Virtanen*-tyyppi levisi maaseudulla voimakkaasti jo 1870- ja 1880-luvuilla, mutta suomenkielinen sivistyneistö tuskin huomasi tätä kansan keskuudessa tapahtunutta »hiljaista vallankumousta». Sen sijaan vuoden 1906 suurnimenmuutto sekä 1930-luvun nimenmuutoskampanjat ovat saaneet asiaa valaisevissa tutkimuksissa suuren huomion. Tämän »hiljaisen vallankumouksen» löytäminen on epäilemättä Paikkalan väitöskirjan keskeisimpiä tutkimustuloksia. Toinen ilmiö, joka on aiemmassa tutkimuksessa jäänyt huomiotta, on Vienan Karjalassa vuosina 1919–1920 toteutettu nimien suomalaistamiskampanja.

AALTOSESTA YHTÄSEEN

Tutkimusaineiston *Virtanen*-tyyppiin kuuluvien nimien analyysi *Aaltosesta* ja *Ahosesta Yhtyseen* ja *Yhtäseen* (s. 230–371) on

perusteellinen ja kattaa kirjasta yli 140 sivua. Nimistä on annettu enemmänkin tietoja kuin tällaisessa tutkimuksessa olisi tarpeen, mutta ne kiinnostavat varmasti monia kirjan lukijoita. Kahdestakymmenestä nimestä on tehty myös levikkikartat, jotka osoittavat nimien suosion painottumisen lounaiseen Suomeen. Paikkala vertaa *Virtanen*-tyypin levinneisyyttä myös *Laine*-tyypin levinneisyyteen, ja levikkialueet ovatkin pitkälti samat (s. 406 ja 411). Uusien nimityyppien leviämistä tarkastellaan myös paikkakuntakohtaisesti.

Paikkalan tutkimuksessa on monia jaksoja, jotka palvelevat myös antroponomastiikasta laajemmin kiinnostuneita lukijoita. Kirjassa selvitetään varsin ansiokkaasti muun muassa suku- ja lisänimijärjestelmiin liittyvää terminologiaa (luvut 2.7 ja 4). Myös Paikkalan määritelmä sukunimestä on perinteisiä määritelmiä kattavampi ja täsmällisempi. Kun sukunimi on onomastiikassa usein määritelty periytyväksi lisänimeksi, joka on esiintynyt samassa suvussa parin tai kolmen sukupolven ajan, Paikkala määrittelee sen näin (s. 64): »Lisänimi on sukunimi, jos se kuuluu nimisysteemiin, jonka nimien funktioihin sisältyy suvussa periytymisen osoittaminen siten kuin nimisysteemiä säätelevät normit määrittävät.» Tämä määritelmä rajaa pois satunnaiset lisänimien periytymiset sekä kattaa myös sellaiset tietoisesti omaksutut sukunimet, jotka eivät vielä ole ehtineet periytyä seuraavalle sukupolvelle tai eivät syystä tai toisesta tule koskaan periytymään. Jotkin Paikkalan terminologiset ratkaisut herättävät tosin kysymyksiä. Miksi pitäisi esimerkiksi käyttää epätasällisia termejä *ruotsalainen nimi* ja *ruotsalaisnimi* viittaamaan ruotsinkielisiin nimiin (s. 76), kun voisi käyttää yksiselitteistä termiä *ruotsinkielinen nimi*? Kaikkiaan Paikkalan terminologinen katsaus osoittaa, että antroponomastiikan käsitteistö on suomalaisessakin tut-

kimuksessa yhä varsin vakiintumatonta.

Kirjan katsaukset sukunimijärjestelmien syntyyn (luku 3.1) ja sukunimilainsäädännön kehittymiseen (9.8.1) eri Euroopan maissa tarjoavat paljon hyödyllistä perustietoa. Kansallinen liikehdintä on vaikuttanut vahvasti omakielisten sukunimien omaksumiseen myös etenkin Tšekissä, Unkarissa, Latviassa ja Virossa. Kiintoisaa on myös se, että toisin kuin muissa Pohjoismaissa, Suomessa ei sukunimisysteemiin kiinnittynyt omakielisiä patronyymejä ja matronyymejä, eikä nimisysteemimme tunne myöskään välinimiä, joiden käyttö muualla Pohjolassa selittyy pitkälti sukunimistön yksipuolistumisella.

Käytännössä suomalaisen sukunimijärjestelmän normisto muotoutui muutamassa vuosikymmenessä, ilman virallista ohjausta. Vuoden 1920 sukunimilaki, jonka mukaan »jokaisella Suomen kansalaisella tulee olla määrätty sukunimi», teki lopulta sukunimijärjestelmästä virallisen. Sukunimilain syntymistä on aiemmassa tutkimuksessa selitetty lähinnä sellaisilla käytännön syillä kuin rikollisten rekisteröimisen tarpeella, mutta Paikkala korostaa, että lain todellinen tarve kumpusi muualta. Sen taustalla olivat niin modernin sukunimijärjestelmän todellinen hahmottuminen kuin suomalaisen yhteiskunnan modernisoitumisen asettamat haasteet.

Paikkala asettaa kirjan johdantoluvussa tavoitteekseen selvittää, »miten, milloin ja miksi periytyvän sukunimen käyttö omakuttiin suomalaiseen henkilönimisysteemiin yleiseksi ja yhtenäisten normien mukaiseksi tavaksi». Näihin kysymyksiin hän vastaa tutkimuksessaan varsin monipuolisesti ja uusia näkemyksiä esille tuoden. Paikkalan työ on siksi tärkeä lisä suomalaisen henkilönimistön tutkimukseen. ■

MINNA SAARELMA-MAUNUMAA
Sähköposti: minna.saarelma@pp.inet.fi